

Bényei Miklós: A helytörténeti kutatás és a helyismereti dokumentumok digitalizálása*

Valahogy úgy adódott, hogy az elmúlt két évben két alkalommal is statisztikai adatokat kellett gyűjtenem a hazai helyismereti-helytörténeti kiadványokról. 2007-ben az Országos Helyismereti Szövetség felkérésére tartottam előadást, és a felkészülés szakaszában a Magyar Nemzeti Bibliográfia 2004-es, 2005-ös és 2006-os évfolyamában megszámloltam a lokális tartalommal megjelent könyveket. Az eredmény imponáló: 1108, 984 és 952, összesen 3044 tétel. (Ehhez hozzávehetjük még a Honismeret című folyóirat bibliográfiájában fellelhető 158 határon túli magyar címet.) Tavaly az MKE Helyismereti Könyvtárosok Szervezetének országos konferenciáján az 1974-2006 közötti időszak könyvtári kiadványairól beszéltem; ezúttal négyszer három esztendő (1974-1976, 1984-1986, 1994-1996, 2004-2006) - szintén a Magyar Nemzeti Bibliográfiából merített - adataira támaszkodtam. Immár három évtized távlatában állapíthattam meg, hogy a magyarországi helyismereti könyvek mennyisége emelkedő tendenciát mutat: 1065-1591-2203-3044. (Hasonló tendencia figyelhető meg a regisztrált könyvtári kiadványok számában: 74-97-106-130.) Ezek az adatok - bár a kötelezpéldány-szolgáltatás hézagosa miatt hiányosak és nem tökéletesen pontosak, ám hitelesek és egzaktak - világosan tükrözik azt a nemzetközileg is tapasztalt jelenséget, hogy a lokális információk, a szűkebb környezet múltja és jelene iránt igencsak megnőtt az érdeklődés, és megnőtt az adott hely iránti felelősség is. Mint ahogy tükrözik azt is, hogy a könyvtárak tudatosan veszik ki részüket a lokális információk közvetítéséből, a helyi kiadványprogramból. Még inkább alátámasztják ezt a megállapítást a történelmi becslések: hazánkban a felvilágosodás kori kezdetektől, Bél Mátyás híres opusától napjainkig több tízezer helytörténeti-helyismereti kiadvány látott napvilágot; a könyvekben, folyóiratokban megjelent cikkek száma valószínűleg százazres nagyságrendben mérhető; és akkor még nem is beszéltünk a tömegtelen mennyiségű, részben forrásközlő, részben ismeretterjesztő jellegű újságközleményről. A helyismereti (lokális) kiadványok között nehéz elkülöníteni a helytörténeti közleményeket. Valamit azért sejtet, hogy a tavalyi előadásomban elemzett négyszer három (azaz tizenkét) esztendőben a könyvtári kiadványok mintegy hetven-hetvenöt százaléka (tehát kb. háromnegyede) a történelmi vizsgálódásokra alapozott mű volt. Hasonló arányokra utalnak a Helyismereti Könyvtárosok Szervezete által 2000-ben és 2007-ben lebonyolított reprezentatív felmérések: ezek szerint a közkönyvtárak látogatói döntően történelmi információkat keresnek. Az elhatárolás nehézségei két okra vezethetők vissza. Az egyik egy sajátos paradoxon: a történelmes abban a pillanatban, amikor lezajlott, történelemmé vált. A másik a helytörténet kettős értelmezése. A kifejezés egyrészt jelöli a hely múltját (a jelenig), tehát a helyismeret információhalmazának része; másrészt a történettudomány egyik irányzatát, szemléleti nézőpontját értjük rajta, amely egy adott hely múltját, a helyhez kötődő valamely személy életét, történelmi szerepét tanulmányozza a források segítségével, illetve a történelmi események, jelenségsorozatok helyi tényezőit, sajátosságait tárja fel.

A helytörténeti kutatás jelentősége és módszerei

Joggal vetődik fel a kérdés: miért ez a nagy érdeklődés? A magyarázat összetett, ráadásul a különböző hatótényezők kiegészítik és erősítik egymást. Ezúttal három indítékot emelnék ki, mintegy összegező jelleggel.

- Alapvető, eredendő ok az emberi élet, a társadalmi mozgás földrajzi tagolódása, vagyis az a magától értetődő tény, hogy az események valahol történnek, a folyamatok valahol zajlanak. Az ember legközvetlenebbül egy szűkebb helyhez kapcsolódik: szülőföldjéhez, lakó- és munkahelyéhez, egykori iskolájához stb. Erről szeretne legtöbbet (vagy relatíve legtöbbet) tudni, és ebből a szoros érzelmi-értelmi kötődésből fakad a vágy a szűkebb haza múltjának megismerésére is.

- Napjainkban egy másik, mindinkább érzékelhető motivációra is felfigyelhetünk: a globalizálódás hatalmas és alighanem feltartóztatathatatlant, ám az egyes ember számára nehezen megfogható, átélhető, ugyanakkor bizonytalanságokkal terhelt áramlatában a nemzeti és a helyi értékek, a történeti hagyományok jelentik a biztos fogódzót, a lelki és erkölcsi támaszt. Ezeknek az értékeknek a feltárásában, megismertetésében, az azonosságtudat, a lokálpatriotizmus erősítésében felbecsülhetetlen szerepe van a helytörténetírásnak.

- Nagyon fontos indíték az a jóval régebbi (hazánkban még a reformkorig visszanyúló, olykor háttérbe szoruló, de napjainkban ismét erősen hangsúlyozott) felismerés, hogy az ország, a nemzet múltja, jelene jelentékeny részben a helyi jelenségekből, folyamatokból tevődik össze. Az utóbbiak, tehát a mikrostruktúrák beható tanulmányozása, részletező, szinte mikroszkopikus feltárása mintegy feltétele a makrovilág, vagyis az ország, a nemzet kellően árnyalt története bemutatásának. A helytörténet azonban nem az országos történet szimpla lenyomata, és különösen nem annak illusztrációja; a lokális kutatás éppen azzal járulhat hozzá az országos kép pontosabbá, árnyaltabbá tételéhez, hogy a helyi sajátosságokat, az egyedit, a megismételhetetlent tárja fel. Valószínű ezzel magyarázható, hogy a helytörténeti kutatás (a helytörténetírás) elismert része a történettudománynak: a nagy elődök (Pesty Frigyes, Tagányi Károly, Mályusz Elemér stb.), a ma is aktív Szabad György, Orosz István, Gyáni Gábor és mások nyomán a fiatalabb nemzedékekhez tartozók egész sora foglalkozik a tárgykörbe vágó kérdésekkel, és ma már a legmagasabb szintű tudományos minősítés is megszerezhető lokális témák kidolgozásával. Folytatva a harmadik tényezővel összefüggő gondolatsort: a helytörténetírás számottevő mértékben hozzájárul a történettudomány (szélesebben: a különféle tudományágak történeti vizsgálódásainak) gazdagodásához. Ezért egyre inkább megszűnik az a felfogás, megközelítés, amely az országos (vagy nemzeti) és a helytörténeti kutatást a történettudomány két különböző szintjeként vagy fokaként képzelel el. E tekintetben igen találó Vörös Károly megjegyzése (aki szintén számos helytörténeti munkában igazolta megállapítását): "a helytörténeti kutatás nem alacsonyabb, hanem mélyebb szintű munkát tesz lehetővé - sőt kötelezővé. Alacsony és mély pedig egymástól nagyon is különböző fogalmak..." Vagyis nem a téma, hanem a szakmai színvonal a mérce. Másként, ismételve a korábban elmondottakat: a helytörténet nézőpont, kutatási irány. Vagy megint másként: a helytörténet, a hazai történelem és a világtörténelem nélkülözhetetlen kiegészítői egymásnak, és a látószögtől függ, hogy egyik vagy másik eseményt, folyamatot, tény, személyt miként kezeljük (például a Viharsarok agrárszocialista megmozdulásait). Talán a koncentrikus körök vagy egy fordított kúp példáján lehetne ezt szemléltetni, ahol a legnagyobb kör az egyetemes, a legkisebb a lokális história területe, de a belső kör a legtömörebb; a kúpszeletek ugyanígy felülről (az egyetemestől) lefelé sűrűsödnek az információtartalmat tekintve.

Az imént említett mérce létezik, és ezt a helytörténeti információk közvetítésével foglalkozó könyvtárosoknak is figyelembe kell venni, ha hiteles, megbízható tájékoztatást kívánnak nyújtani olvasóiknak, használóiknak. A kisebb különbségek aligha tapinthatók ki, mégis indokolt három kategóriát megkülönböztetni, bár az első kettő közötti szintbeli differencia nem mindig mutatható ki, és természetesen van átjárás mindhárom között.

- Hivatásos (professzionális) helytörténeti kutatók. Végzettségük, felkészültségük és foglalkozásuk révén hivatásszerűen foglalkoznak lokális témákkal (egyetemi-főiskolai oktatók, muzeológusok, levéltárosok, könyvtárosok, kutatóintézeti munkatársak stb.).

- Amatőr kutatók. Szabad idejükben, kedvtelésből, ám nagyon gyakran kellő felkészültség (végzettség) birtokában végzik ezt a munkát, és igen sok értékes, szép teljesítmény fűződik a nevükhöz.

- Dilettáns szerzők. Tudománytalan szemlélet, módszertani járatlanság, a forráskritika hiánya, a tények elferdítése stb., ugyanakkor csaknem mérhetetlen önbizalom, öntudat jellemzi őket. (Semmiképpen sem azonosíthatók az amatőr kutatókkal!) Sajnálatos tény, hogy elég magas, sőt növekvő az arányuk. Korszerű felfogásában a helytörténet átfogó, komplex diszciplína: kronológiailag, tartalmilag és metodikailag.

- Időben totális: az adott hely múltjának teljes feltárására vállalkozik, a kezdetektől (vagyis az első források keletkezésétől) napjainkig; a mindennapi gyakorlatban rendszerint időbeli tagolásban (korszakok, időszakok stb. szerint).

- A társadalmi mozgás, az emberi tevékenység mindenoldalú rekonstruálására törekszik. Az utóbbi időben igen jól érzékelhető a tematikai bővülés: például a hétköznapi (vagy mindennapi) élet, a háztartás, a viseletek, a hitvilág, a társadalmi mikroszerkezet, az erkölcs, a művelődés különféle ágazatai (iskola, sajtó, nyomda, könyv stb.) jelenségeit igyekszik megragadni. Külön is kiemelendő a helyi könyvtárak története (e téren a könyvtárosoknak fokozott kötelessége van, volna.) Újabban a természeti körülmények, a földrajzi környezet, az időjárás stb. változásait is megpróbálják felderíteni.

- A metodikai komplexitás két elemét érdemes kiemelni. Az egyik: a helytörténet a történettudomány határozott kutatási irányaként integrálja a különféle társadalomtudományok, sőt a természet- és alkalmazott tudományok történeti vizsgálódásainak eredményeit, felhasználható módszereit. A másik: a használható, felhasznált források köre lényegesen kitért. A helytörténetírás művelői a hagyományosnak nevezhető levéltári, múzeumi (tárgyi) kútfők mellett, olykor azok előtt egyéb egyidejű forráscsoportokat is tanulmányoznak: iskolai értesítők, sajtóközlemények, aprónyomtatványok, térképek, hangrögzítések, állóképek, videofelvételek, pergőfilmek, elektronikus adathordozók stb.; ezek nélkül a polgári kor, közelebbről a XIX-XX. század helytörténetének rekonstrukciója nem lehet hiteles. (Közbevetőleg - mert szorosán véve nem tárgya az előadásnak - megemlítendő, mert a helyismereti szolgáltatásban ezzel a ténnyel is számolni kell: az adott hely múltjáról sok-sok hézagpótló információt tartalmazhatnak, tartalmaznak a szépirodalmi művek, így a sárospataki és a debreceni kollégiumról szóló versek, Závada Pál Jadviga párnája vagy Temesi Ferenc Por című regénye, Eötvös József Egy tót leány az Alföldön című novellája) -, a képző-, zene- és filmművészeti alkotások, a szóbeli hagyományok nemegyszer rögzített elemei - pl. a helyi mondák, legendák, szólások, falucsúfolók. Mindezek jelentékeny mértékben befolyásolják a lokális kollektív emlékezet alakulását.

A könyvtárak szerepe a helytörténeti kutatásban

A könyvtári szakirodalomban és gyakorlatban meghonosodott "helyismeret" és a történettudományban használt "helytörténet" fogalma (különösképpen a kettős értelmezés első változatában) szoros rokonságban állnak, az információtartalmat tekintve nagy az átfedés. A két tevékenységi ág meg kiegészíti, feltételezi egymást.

A hazai helyismereti szolgáltatás több csatornás - ilyen vagy olyan mértékben, formában valamennyi könyvtártípusban gyűjtenek és közvetítenek lokális dokumentumokat, információkat: nemzeti, tudományegyetemi, szakegyetemi, főiskolai, egyházi, szak- és régóta

az iskolai könyvtárakban. Az 1997. évi CXL. törvény 65. és 66. paragrafusa egy könyvtártípus, az önkormányzati nyilvános könyvtárak számára kötelezően előírja ezt a feladatot. (A történeti visszapillantás most nem tartozik mondanivalónkhoz, de azért annyi megemlítenéd: az ötvenes-hatvanas évek óta a magyarországi helyismereti tevékenység döntően a közkönyvtárakra, eleinte a megyei, majd a városi és járási könyvtárakra koncentrálódott, később a nagyobb községi könyvtárak is csatlakoztak; a '97-es törvény kiteljesítette ezt a folyamatot, megkerülhetetlen válaszként a lokális információigények földrajzi, tematikai és szintbeli differenciálódására. És megerősítette az IFLA 1985-ös közművelődési irányelveinek azt a passzusát, amely minden közkönyvtárnak [a legkisebbnek is] tudományos funkciót tulajdonít, a saját településre vonatkozó témákban, és ez a tudományos funkció elsősorban a helytörténeti kutatás segítését, információs megalapozását jelenti.)

Tankönyvi anyag, de azért itt is célszerű szólni róla: a könyvtárak tudományos, közelebről a helytörténeti kutatásban játszott szerepe három módon nyilvánul meg:

- a helyismereti gyűjtemények történeti forrásokat derítenek fel, mentenek meg, bocsátanak a kutatók, érdeklődők rendelkezésére;
- a könyvtár az előzetes tájékozódás megkönnyítésére segédleteket állít össze, illetve tesz hozzáférhetővé (közvetlenül vagy közvetve);
- számottevő részt vállal a helytörténeti kutatások eredményeinek közvetítésében, hiszen a publikációs termékek jórészt a helyismereti tevékenység révén kerülnek a felhasználókhoz, a közönséghez. A helyismereti állomány nélkülözhetetlen, elsőrendű forrástár, egyenértékű a másik két közgyűjteménnyel, a levéltárral és a múzeummal, továbbá a frissebb keletű médiatárakkal. S itt újból utalnunk kell a korábban jelzett paradoxonra: minden lokális dokumentum a rögzítés pillanatában azonnal történeti forrássá, más szóval: a helytörténeti kutatás tárgyává válik. Bármilyen rögzítési forma (adathordozó vagy információhordozó) a könyvtári állomány része lehet. Kivéve - a törvényes szabályozás folytán - a levéltári irat és a múzeumi tárgy, bár itt is lehetnek, vannak átfedések. A helytörténetírás módszertani komplexitására, annak új vonásaira visszautalva és a gyakorlati tapasztalatokra támaszkodva ismételjük: a kutatásban jelentékeny mértékben előtérbe kerültek a sajtóközlemények (köztük a hírlapcikkek), az audiovizuális anyagok és legfrissebben az elektronikus adathordozók.

Lokális dokumentumokról lévén szó, a meghatározó kritérium a helyi vonatkoztatottság. Ám ki ne tudna példát mondani arra, hogy egy részük jelentőségében, információtartalmában túllép az adott hely határain, országos, sőt egyetemes érdeklődésre is számot tarthat. A lokális dokumentumok bizonyos hányada természetesen unikális jellegű, így gazdagítják a nemzeti kulturális örökséget, és ezek a féltve őrzött kincsek biztosítanak igazán egyedi arculatot, tartalmat a helyismereti szolgáltatásnak.

A helyi dokumentumok (helyi tartalommal, helyi "kiadvány"-ként, helyi szerzők munkáiként) katalogizálása, bibliográfiai és faktográfiai feltárása, a róluk, illetve belőlük történő aktív és passzív tájékoztatás szerves része a szakmai információs folyamatnak, egyebek között a nemzeti bibliográfiai számbavételnek.

Újabban, a számítástechnika és a távközlés fejlődése, a telematikai forradalom jóvoltából megteremtődtek a fizikai, technikai feltételei annak, hogy a lokális információk valóban az egyetemes információáramlás részévé váljanak, globális méretekben is terjedjenek. S ezáltal talán egyszer s mindenkorra igazolódik, hogy a helyismereti munka társadalmilag hasznos, az ország, a nemzet előrehaladását segítő, a kulturális örökség megőrzését, ápolását előmozdító szolgáltatás, ha úgy tetszik: szolgálat.

A helyismereti dokumentumok digitalizálása

A közkönyvtári helyismereti állomány teljességre törekvő információtár, de ez a teljesség mindig csak relatív (viszonylagos, megközelítő) lehet. A hiányok, az elveszett dokumentumok, a megcsonkított példányok stb. pótlására eddig is bevált módszer volt az eredetit követő másolatok készítése: kézirat, gépirat, fotó, mikromásolat, fénymásolat. A számítástechnikai fejlődés egy újfajta lehetőséget kínál: a digitalizálást. Mindannyian tudjuk, hogy a digitális másolat nem csupán szurrogátum (pótlás), hanem jelentékeny mértékben bővíti a könyvtári szolgáltatások hagyományosként emlegetett módjait.

A téma magyar nyelvű szakirodalma is figyelemre méltó; leginkább Tószegi Zsuzsanna írásai emelendők ki. Ezek és más publikációk alapján, nyomán kísérletet tehetünk a helyismereti dokumentumok digitalizálásával kapcsolatos, legfontosabbnak vélt elvi és gyakorlati kérdések - kivéve a szorosán vett technikai részleteket - felvetésére, megválaszolására. Korántsem a teljesség, sokkal inkább a gondolkodásra ösztönzés szándékával. Kezdjük talán egy elengedhetetlen (de nem vitathatatlan) meghatározással: "a digitalizálás alatt azt értjük, hogy a korábban analóg eljárással keletkezett, megjelent műveket digitalizáló eszközzel kódoljuk a számítógép nyelvére, illetve rögzítjük számítógéppel olvasható adattároló eszközre." Másként kifejezve: a tágran értelmezett szöveget elektronikus formában jelenítjük meg. A folyamat bemeneti (input) oldala az eredeti dokumentum (forrásmű), kimeneti (output) oldala a digitalizált állomány, a számítógépes reprezentáció.

Ha helytörténeti kutatásról beszélünk, az eredeti dokumentum hangsúlyozottan forrásmű (vagy egyszerűen forrás): nyomtatott vagy kéziratos szöveg és kép (ideértve a kottákat, térképeket is), hangzó anyag, mozgó-(pergő-)film, videofelvétel, fotó, mikrofilm (amely a hazai gyakorlatban többnyire szintén másolat, és általában periodikumról készült), fotó- és fénymásolat.

A digitalizálással egy másfajta másolat jön létre, amely jórészt, de nem teljes mértékben megtartja a forrásdokumentum információs értékét, megőrzi kommunikáció-tartalmát. Ez a helytörténeti kutatás, kutatók szempontjában rendszerint azt jelenti, hogy nem szükséges az eredeti kútfő kézbevétele. Az elektronikus változathoz új funkciók rendelkezhetők; röviden: a nyomtatott könyv, periodikum, kézirat, kép, hang- és videofelvétel, a fotó stb. statikus, a digitalizált mű dinamikus, vagyis a megjelenítés változtatható. Számottevő előny, hogy olyan dokumentumok keletkeznek, amelyek az internet révén bárhol elérhetők, illetve egyszerre, ugyanabban az időpontban többen is használhatják (egyidejű többszöri hozzáférés). Tehát a használó (a kutató, az érdeklődő stb.) szempontjából nézve megszűnik a földrajzi, a lelőhelyhez kötöttség és a fizikai hozzáférés korlátja. (Nem hallgatható el, hogy van egy nagy kérdőjel, amire még nem tudunk megnyugtató választ adni, és ez a digitális változatok élettartama. Egyelőre ismeretlen, meddig maradnak meg, illetve az informatikai fejlődés a jövőben milyen technikai környezetet, akadályokat képez majd a használat során.)

A különféle információhordozók, köztük a helyismereti dokumentumok digitalizálásának célja sokféle lehet. Konkrétan mindig az adott körülményektől függően egyszerre több indok, tényező is motiválhatja.

- Állományvédelem, állagmegőrzés, értékmentés: az előregedett, tönkrement vagy veszélyeztetett hordozón tárolt anyag mentése, illetve az értékes (leginkább a védett, muzeális jellegű) dokumentum megóvása; ebből következik, hogy a digitalizálási eljárás sosem okozhatja a forrásmű károsodását.

- Archiválás: a szándék a digitalizált állomány, nemegyszer cikkek, részdokumentumok (könyvrészletek, hangfelvételek, statisztikai adatsorok, fotóreprodukciók stb.) kiemelése ún. szemelvénygyűjtemények, táblázatok stb. számára, hosszú távú, esetleg végleges megőrzése belső intézményi (könyvtári) felhasználásra, a tudományos kutatás elősegítésére, netán a könyvtárközi kölcsönzés kéréseinek kielégítésére; a közzététel, a terjesztés viszont ilyenkor kizárt.

- Reprodukálás: a szóban forgó művet (képet, cikket, plakátokat, régi hangfelvételeket vagy pergőfilmeket stb.) újra publikálható minőségben rögzítik, gyakran az eredetihez képest jobb, közzétehető minőségben.
- Nyilvános szolgáltatás: az úgynevezett nagyközönség számára teszik hozzáférhetővé a forrásdokumentumot, többnyire interneten vagy más digitális hordozón (CD-ROM, DVD stb.) keresztül; leggyakrabban a nyomtatott formában egyáltalán nem vagy csak nehezen elérhető, de közérdeklődésre számot tartó művek digitalizálásáról van szó.
- Oktatás: az iskolai és az iskolán kívüli oktatás, legtágabban az egész életen át (vagy az ugyancsak jól ismert, divatos kifejezéssel: élethosszig) tartó tanulás segédleteinek célirányos rögzítése (pl. helytörténeti "olvasókönyvek").
- Jövedelemszerzés: az elektronikus változat értékesítése pénzért, tehát a kereskedelmi érdek a motiváció (pl. Arcanum Adatbázis Kft. korongjai); természetesen a digitalizálás konkrét megrendelésre is végrehajtható.
- Járulékos célok: gyarapítás (a helyismereti állomány kiegészítése), helymegtakarítás (hírlapok, aprónyomtatványok esetében főleg stb.), dokumentumcsere, publikáció. Sajátos feladat, megoldás egyes dokumentumfajták (leginkább fotók, egyleveles aprónyomtatványok, térképek) katalogizálása: a bibliográfiai leírás mellett vagy helyett az eredeti mű digitalizált másolata is bekerül a katalógusba, így a visszakeresés egy lépcsőben lehetővé válik, ugyanakkor esély nyílik a többdimenziós feltárára (pl. fotók, plakátok, szórólapok információelemeinek, a térképek akár valamennyi helynevének kivetítésére, könnyű keresésére). A digitalizált helyismereti dokumentumokból (más szóval: helytörténeti forrásokból) adatbázis (adatbázisok) építhetők, ezt (ezeket) nevezhetik digitális vagy elektronikus könyvtárnak is. Ezekbe beemelhetők más könyvtárak anyagai, továbbá a levéltári, múzeumi és más médiatári anyagok. Mint közismert, közös adatbázisok is fejleszthetők. Mindez összehasonlíthatatlanul megkönnyíti a helytörténészek munkáját (akár otthon is kutathatnak), de az eredeti művek, források hangulatát elvesztjük; vagyis a "valamit valamiért" szindróma érvényesül.

A helyismereti dokumentumok digitalizálásánál is messzemenően figyelembe kell venni a szerzői jogvédelemmel kapcsolatos szigorú jogi szabályozást. A könyvtárakat is indokolt óvatosságra, felelős magatartásra inteni. Azt lehet mondani, hogy e téren szerzői jogi bomba ketyeg, és nem tudni, mikor robban, mert - legyünk őszinték - robbanhat, hiszen nem mindig tartjuk be az előírásokat.

A digitalizálás a fentebb jelzett előnyei folytán a technikai fejlődés (amely nyilván megállíthatatlan) lehetőségeit kiaknázva világszerte elterjedt eszköz a kulturális örökség megőrzésére és átmentésére. Nagyon sokat hallhatunk, olvashatunk az UNESCO (Gutenberg projekt), az Európai Unió, az IFLA és más nemzetközi szervezetek erre irányuló programjairól. Zajos visszhangot váltott ki a Google (és nyomában a Yahoo!, a Microsoft) üzleti alapon szerveződő kezdeményezése. Jó néhány ország nemzeti keretben, állami irányítással és támogatással igyekszik sikert elérni, mint ahogy nálunk is volt erre kísérlet (nemzeti program, a NAVA [Nemzeti Audiovizuális Adattár] létesítése). Az Európai Unió tagállamainak a 2001-es lundi alapelvekben megfogalmazott ajánlásai a könyvtárak helyismereti szolgáltatásait is közelről érinti, akárcsak az Európai Digitális Könyvtár projektje.

A hazai könyvtárak egy része (mind nagyobb hányada) maga is próbálkozik a helyismereti anyag digitalizálásával, néhol helyi projekteket is kidolgoztak. A digitalizálás ugyanis technikailag viszonylag egyszerű eljárás; szerény formában akár egyénileg is elvégezhető, mint ahogy jó néhány helytörténeti kutató meg is teszi: levéltári iratokat, képeket, könyvrészleteket, cikkeket, apróhirdetéseket stb. fényképez le, és saját adatbázist szerkeszt. Ugyanakkor az előkészítés - különösen intézményi keretben - felelős mérlegelést, előrelátást

követel, és elengedhetetlen a személyi, tárgyi és főleg a pénzügyi feltételek megléte. Mindenképpen indokolt a tervekészítés, közelebbről:

- a digitalizálendő források tudatos kiválasztása;
 - a használói célcsoportok kijelölése;
 - a tárolási formátumok, főképpen a feldolgozási minőség és a tárolási kapacitás kérdésének tisztázása, a metaadatok kellő gondozása, a minél gyorsabb hozzáférés lehetővé tétele, az interneten történő megjelenítés eldöntése;
 - a megfelelő technikai környezet kialakítása (főleg a hardver és szoftver eszközök biztosítása), a várható adatvesztés minimumra csökkentése, a majdani technológiai változások kezelése, a digitális anyag hosszú távú megőrzése (a folyamatos konverzió vagy migráció);
 - a szerzői jogi rendelkezések betartása, ha szükséges, a jogtulajdonos írásbeli hozzájárulásának megszerzése, a jogdíjak kifizetése;
 - az anyagi források előteremtése;
 - a munkatársak ki- vagy továbbképzése;
 - az esetleges együttműködési keretek és formák megtervezése. Kezdjük az utolsó elemmel: az eddigi tapasztalatok szerint tudatos vagy spontán módon a lokális dokumentumok digitalizálásának három szintje (szférája) jelölhető meg: az országos, a regionális és a helyi.
 - Az országos (nemzeti) program a nemzeti könyvtárat tekinti országos centrumnak, de az ún. általános helyismereti segédletek elektronikus változatai megjelennek más könyvtárakban és üzleti vállalkozásként is (leginkább az Arcanum Kft. gondozásában).
 - A regionális központok megszervezése és kormányzati támogatása gazdaságos megoldás, mert a technikai eszközök itt összpontosíthatók, elsősorban a tudományegyetemi gyűjteményekben; e szinten is lehetnek üzleti vállalkozásként működő digitalizáló műhelyek.
 - A megyei és városi, sőt a nagyobb községi könyvtárak is igyekeznek részt venni a folyamatban: mindenekelőtt a muzeális jellegű (csak náluk vagy leginkább náluk elérhető) példányok átmentésével. Még ha egyenként nem is sok dokumentumot digitalizálnak, ezek együttes száma feltehetően magas. Ha ezt a munkamegosztást elfogadjuk, tényként kezeljük, nyilvánvaló, hogy a három szint (szféra) összhangjáról, arányáról gondoskodni kell.
- Rázós kérdés, hogy miből digitalizáljunk, miből és hogyan biztosítsuk a pénzügyi feltételeket. Kulcskérdésről van szó, mert megfelelő finanszírozás nélkül a legszebb tervek is kudarcba fulladnak. A költségigény tetemes: szakértői díjak, szerzői jogdíjak, hardver és szoftverberuházás és -fejlesztés, a feldolgozás, restaurálás, archiválás kiadásai, a szolgáltatás (például a telefonkommunikáció) költségei stb. A szóba jöhető források többfélék, de szinte mindegyik bizonytalan.
- Költségvetés: mind az állami, mind az önkormányzati, mind az egyéb fenntartói költségvetés biztos forrás, de jelenleg csak szerény hányada fordítható erre a célra. Holott kétségtelenül ez lenne a leghatékonyabb finanszírozási csatorna, hiszen jól tervezhető, és hosszabb távon garantálná a folyamatos anyagi ráfordítást.
 - Pályázatok: pillanatnyilag a központi támogatásnak az a formája, amelyre leginkább számíthatunk. Bizonytalan tényező, bár olyan forrás, amely kedvező esetben az európai uniós pénzekből is buzoghat. Már korábban is központi pályázatokból indultak meg a digitalizálási kísérletek, például a Magyar Digitális Képkönyvtár (MDK) építése.
 - Célzott támogatás: ilyet a központi kormányzati szervek is meghirdethetnek, és a helyi önkormányzatok némelyike is képes ilyen alkalmi segítséget nyújtani. (Nemzetgazdasági szinten viszonylag csekély állami támogatással a teljes magyar dokumentumkincs rövid idő alatt digitalizálható lenne!) A hazai vállalkozói szektor még kevésbé ismerte fel annak marketing értékét, hogy egy-egy lokális dokumentum vagy dokumentumcsoport digitalizálását szponzorként előmozdíthatják. Tegyük fel, hogy egy könyvtárban valahonnan, valahogyan kerül pénz a helyismereti dokumentumok, illetve azok egy részének digitalizálására, és akár

helyben, akár regionális központban, akár üzleti vállalkozónál végezzük, illetve végeztetjük a munkát, a felvetődő, és részben már érintett gyakorlati kérdések között alapvető a prioritási sorrend megállapítása, Ezt az idő, az anyagiak és a munkaerő szűkössége egyaránt megköveteli. A mit és milyen sorrendben digitalizáljunk kérdésére a könyvtárak a körülmények és a lehetőségek függvényében lényegesen eltérő válaszokat adnak. Miután általánosítható szabály e téren nincs, mindegyik intézmény maga dönt, legfeljebb külső szakértőktől kér tanácsot. Alapelv lehetne, hogy a kulturális örökség értéke az igazi mérce, a valóságban viszont a kulturális érték értelmezése sem egyforma. A tapasztalatok és az irodalmi adatok arról tanúskodnak, hogy négy alapvető változat formálódik, ha a helyismereti dokumentumok digitalizálásával foglalkoznak.

- A ritka, értékes (muzeális), eredeti mivoltukban csak korlátozottan kutatható, esetleg erősen veszélyeztetett állományrészekkel kezdik a munkát.
- A gyakran keresett, legkutatottabb vagy legnagyobb érdeklődésre számot tartó műveket helyezik előtérbe, így kívánják védeni az eredeti példányokat.
- A könnyebben digitalizálható dokumentumféléseket, például a képes levelezőlapokat, leveles aprónyomtatványokat veszik előre.
- A helyben nehezen elérhető dokumentumokat részesítik előnyben, például a helyi lapokat (akár mikrofilmről is), messzemenően figyelembe véve a helytörténeti kutatók érdekeit. Egyébként az egyes információhordozókon belül - például a könyvek és a periodikumok, hangfelvételek, pergőfilmek stb. között - is célszerű sorrendet állítani, illetve adott esetben szelektálni.

A digitalizálás haszna már ma is könnyen belátható. Jelzett előnyei mellett megemlíthetjük marketingértékét is: nagymértékben hozzájárulhat a helyismereti-helytörténeti dokumentumok, információk széles körű, akár globális méretű megismertetéséhez, népszerűsítéséhez, a helytörténeti kutatás eredményeinek közvetítéséhez. Óriási, ma még inkább csak sejtett jelentőséggel bír a helyismereti-helytörténeti információk áramoltatásában. A nyomtatók kedvéért ismétljük meg: a számítógép soha nem látott, sohasem remélt mértékben kiszélesíti a helyismereti-helytörténeti információk hatókörét, vagyis a helytörténetírás, az egyes könyvtárak helyismereti tevékenysége végképp kiléphet, kitörhet a lokalitás burkából, a partikuláris (egyesekek szerint: a provinciális) elszigeteltség állapotából, kötöttségeiből, és az országos, sőt az egyetemes információáramlás szerves részévé válhat.

S ez alighanem elősegíti, előidézni e szolgáltatási ág, e történettudományi irány rangjának további emelését is. Ennek tudata biztatást, erőt adhat nekünk, helyismereti könyvtárosoknak is a további munkánkhoz.

* Elhangzott 2009. május 18-án, Gyulán, az MKE Békés Megyei Szervezetének szakmai napján.